

Zorko Marković, Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba, Koprivnica 1994. Muzej grada Koprivnice, 302 stranice, 25 karata, 7 crno-bijelih fotografija, 43 table crteža, 5 tabela

Recenzija
Book Review
Primitljeno: 1996.02.05.
Received:

Tihomila Težak-Gregl
HR-10000 Zagreb, Hrvatska
Odsjek za arheologiju
Filozofskog fakulteta
I. Lučića 3

Hrvatska prapovijesna znanost ne obiluje sinteznim prikazima bilo cjelokupne prapovijesti, bilo pojedinih njezinih razdoblja. Prapovijest svih hrvatskih regija od paleolitika do mlađeg željeznog doba prvi je put zajedno obuhvaćena u ediciji "Prapovijest jugoslavenskih zemalja" što ju je u pet svezaka krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina izdala Akademija nauka i umjetnosti BiH. Kako su prve tri knjige, posvećene najstarijim razdobljima, paleolitiku, mezolitiku, neolitiku i eneolitiku, izišle još 1979., proteklo je otada poprilično vremena u kojem su ostvarena nova istraživanja i postignuti novi rezultati. Stoga se najnovije djelo Zorka Markovića, svojevrsna sinteza svih dosadašnjih spoznaja o neolitiku, eneolitiku i ranom brončanom dobu na tlu sjeverne Hrvatske, pojavilo u pravom trenutku. Knjiga je zapravo neznatno izmijenjena doktorska disertacija obranjena 1989. g. u Ljubljani. Sam rad dovršen je početkom 1988. g. što znači da je do njegova izlaska iz tiska proteklo šest godina. U tom se vremenskom razmaku pojavio određeni broj radova s novim rezultatima i spoznajama što bacaju nešto drukčije svjetlo na neke kulturne pojave neolitika i eneolitika sjeverne Hrvatske. Marković je, doduše, u dodatku, datiranom 1993. g., nanizao u međuvremenu izašle radove i osnovne postavke iznesene u njima, ali to naravno nije moglo imati utjecaja na integralni tekst knjige. Nažalost, to je vječiti problem naše arheološke znanosti kojemu nisu krivi autori.

U podnaslovu knjige autor ističe da će se baviti problemom kontinuiteta stanovništva i kultura sjeverne Hrvatske od ranoga neolitika do početka brončanoga doba. S tim u vezi nameće mu se nekoliko pitanja: 1. Ima li smisla istraživati nešto tako teško opipljivo kao što je kontinuitet stanovništva i kulture, naročito u jednom duljem razdoblju, tj. jesu li eventualni rezultati uopće egzaktni, objektivni ili ostaju samo u domeni nagađanja? 2. Postoje li uopće određene metode i istraživački postupci kojima se može pokušati istraživati

takva materija? 3. Postoji li mogućnost primjene tih postupaka i metoda na zadanu građu? Je li Marković uspio odgovoriti na postavljena pitanja? Krenimo redom.

U uvodnim napomenama autor ističe da je osnovni način dobivanja relativno objektivnih rezultata istraživanja navedene teme analiza svih dostupnih podataka i to uvažavajući načelo od daljega prema bližem, tj. od različitih, naoko nepovezanih podataka do sintetiziranja cjeline. Stoga je počeo iznošenjem zemljopisnih značajki, definirajući sjevernu Hrvatsku kao područje čiju sjevernu granicu određuju rijeke Mura i Drava, odnosno aktualna državna granica između Hrvatske i Mađarske. Zapadna granica teče rijekom Sutlom, Halozama te linijom što razdvaja Međimurje od Prekmurja. Istočna granica ide Dunavom do Iloka i spušta se preko zapadnih obronaka Fruške gore do Save. Južna granica jest na Savi. Slijedi poglavlje o povijesti i stanju istraživanja u kojem su iscrpno pobrojana sva istraživanja i istraživači od 1870. g. do 1988. g. Marković uglavnom podržava Dimitrijevićevu diobu na tri etape u razvoju istraživanja iz 1979. s time da potpuno opravdano dodaje još jednu koja obuhvaća posljednjih petnaestak godina. S obzirom da u rješavanju relativnih i apsolutnih kronoloških pitanja osobitu važnost ima vertikalna stratigrafija, Marković donosi pregled stratigrafija petnaest najznačajnijih višeslojnih nalazišta u sjev. Hrvatskoj i u okolnim područjima.

U poglavlju o apsolutnoj kronologiji navedeni su svi raspoloživi radiokarbonski datumi za područje sjeverne Hrvatske, ali i susjednih krajeva. Nažalost još ih je premalo, za neke kulturne pojave ne postoji niti jedan datum, dok se druge mogu apsolutno datirati na osnovi analogija s nalazištima izvan naše zemlje.

U periodizaciji neolitičkog razdoblja Marković slijedi podjelu S. Dimitrijevića iz 1979. g. na rani, srednji i kasni neolitik, upotpunjenu s nekoliko novih detalja (primjerice u kasni neolitik uvodi horizonte Sopot-Pepelane i Seče). Međutim, periodizacija eneolitika bitno se razlikuje od one prezentirane u "Praistoriji

jugoslavenskih zemalja III". Rani eneolitik prema Markoviću ispunjava Sopot IV u istočnoj i srednjoj Slavoniji, te horizont Seče u zapadnoj Slavoniji i sjeverozapadnoj Hrvatskoj koji su istovremeni Lendelu III i kulturama Brodžany-Nitra i Tiszápolgar. Nema nikakve sumnje da je početni stadij eneolitika vrlo nejasan, to sigurno nije niti badenska kultura u Slavoniji, niti lasinjska u središnjoj Hrvatskoj. Neka novija istraživanja upućuju na postojanje jedne kasne lendelske manifestacije u sjeverozapadnim krajevima (Ozalj, Pepelane?) koja bi ispunila tu prazninu. Što se pak tiče Sopota IV i Seče kulture, iako Marković njima operira već desetak godina, čini mi se da ih još nije uspio dovoljno argumentirano definirati. Njihovo izdvajanje temelji zasad na premaloj i nedovoljno indikativnoj količini materijala (barem što je u literaturi dostupno). Stoga treba pričekati potpunu i temeljitu obradu nalaza s tella Pepelane kao i njegovo dalje sustavno istraživanje. U periodizaciji vučedolske kulture Marković podržava Dimitrijevićevu podjelu kada je riječ o klasičnoj vučedolskoj kulturi, ali ne prihvaća njegovu definiciju regionalnih tipova kasne faze kulture. Naime sasvim točno je uočio da u Slavoniji ne postoji tzv. C-stupanj, već je riječ o ranoj vinkovačkoj kulturi u čijem se sloju mogu zateći pojedini nalazi kasne vučedolske kulture. Potonje Marković drži importom iz zapadne Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske. Ondje vidi jedan kasni regionalni tip za koji predlaže naziv Apatovac-Hum umjesto Dimitrijevićevog slovenskog tipa. Poglavlje "Antropološki i demografski pokazatelji" uglavnom se temelji na podacima iz susjednih zemalja, iz Hrvatske navode se tek analize lubanja iz Schmidtovih iskopavanja na vučedolskom Gradcu. To je, međutim, odraz stvarne situacije - općenito ima malo antropološkog materijala, pa su i takve analize rijetke. U posljednje vrijeme provedene su analize više uzoraka lubanja, također s Vučedola, ali iz sustavnih istraživanja 1984-1990. g. Analizirajući naselja i naseobinske objekte Marković zaključuje da je jamski način stanovanja u zemunicama i poluzemunicama bio prevladavajući u sjev. Hrvatskoj kroz čitavo razdoblje neolitika, s izuzetkom sopotske kulture koja je gradnjom nadzemnih kuća bliža standardu jugoistočnog europskog područja. Tek potkraj neolitika i u zapadnijim se dijelovima (Pepelane) napušta tradicija jamskog stanovanja. Razdoblje eneolitika obilježava kombinirana pojava i nadzemnih građevina i klasičnih zemunica ili poluzemunica. Ista se situacija nastavlja i u rano brončano doba. U poglavlju "Pogrebni običaji" autor je prikupio sve podatke o ukopima pokojnika koji su nažalost vrlo šturi. Riječ je isključivo o pojedinačnim ili grupnim ukopima u sklopu naselja. Do danas nije otkriveno niti istraženo nijedno groblje. Prema skupljenim podacima kroz cijelo vrijeme neolitika i eneolitika na prostoru sjeverne Hrvatske prisutno je isključivo kosturno pokapanje. Prvi paljevinski ukop pripada ranobrončanodobnoj vinkovačkoj kulturi. Prikaz kulturnih i srodnih predmeta obuhvatio je keramičku figuralnu plastiku, antropomorfnu i zoomorfnu, žrtvenike, oltarne stolice, obredne posude, konsekrativne rogove. Autor naglašava razlike između

istočne Slavonije i središnje Hrvatske u izradi i uporabi predmeta za obredne svrhe što je rezultat zemljopisnog položaja navedenih područja i različite kulturne orijentacije. Što se pak tiče žrtvenika iz Kaniške Ive treba istaći da postoji samo jedan, četverokutnog oblika sa životinjskim protomama na uglovima. Marković je, naime, u nedoumici jesu li u pitanju dva žrtvenika, ili jedan s obzirom da Dimitrijević na jednom mjestu spominje trokutasti žrtvenik. Kako je žrtvenik bio fragmentiran, Dimitrijević ga je u prvi mah procjenio kao trokutasti oblik, međutim nakon potpune obrade keramičkog materijala pokazalo se da je riječ o četverokutnom tipu žrtvenika.

U poglavlju "Interna kronologija pojedinih kultura i njihovi regionalni tipovi" Marković se ukratko osvrće na postojeće unutarnje podjele kultura. Za starčevačku kulturu predlaže četiri razvojna stupnja i dva podstupnja. Kako sam ističe, ova podjela u biti ne odudara od Dimitrijevićeve, stoga ne vidim svrhu novog sustava koji samo stare opisne nazive zamjenjuje brojevima. Naime, slabosti Dimitrijevićeve periodizacije (tzv. girlandoid stupanj) nisu ni ovdje izbjegnute. Mislim da bi bilo uputnije ostati pri Dimitrijevićevoj periodizaciji koja je u kronologiji neolitika prisutna tridesetak godina, a prihvatili su je i brojni europski prapovjesničari, dakako uz nužne korekcije i nastojanje da se riješe njezine slabije strane. Uobičajenoj diobi sopotske kulture na tri stupnja Marković pridodaje još jedan, ranoeneolitički stupanj u istočnoslavonskom i vjerojatno srijemskom prostoru. Sam ističe da je to još nedovoljno jasno, ali po nekim nalazima vrlo indikativno. Međutim, u prezentiranom materijalu nismo uspjeli vidjeti te vrlo indikativne nalaze. Nedvojbeno je zanimljiv i opravdan pokušaj podjele lasinjske kulture u dva regionalna tipa. Marković ih naziva tipom Koška (obuhvaća Slavoniju do Bjelovara na zapadu), i tipom Beketinec (rasprostranjen zapadnije od Bjelovara).

Pokretni arheološki materijal, u prvom redu različiti keramički proizvodi, vrlo mnogo govore o kontinuitetu i diskontinuitetu različitih kultura i njihovih nositelja. Stoga je analizi potonjega posvećeno opsežno poglavlje. Za svaku se kulturu iznose osnovna obilježja poglavito keramičkog posuda, ali i ostalih proizvoda, ukoliko njima raspolažemo. Uz već poznate tipove sopotske kulture (Brezovljani i Ražište) Marković uvodi i Pepelane tip, izdvojen prema nalazima na tellu Pepelane. No to nam se čini malo preuranjenim jer nisu jasne razlike između spomenutog tipa i već ranije u literaturi uvedenog pojma Seče kulture. Zato se i dogodilo da se jedan te isti ulomak prikazuje jednom u okviru Pepelane tipa sopotske kulture (T. 17/3), a drugi put kao nalaz Seče kulture (T. 18/9). Seče kultura, pojam koji je u hrvatsku prapovijest uveo upravo Marković, zaslužuje temeljitije preispitivanje. Naime, ono materijala što je dosad objavljeno, a pokazuje obilježja sopotske, lasinjske i lendelske kulture, nedostavno je za oblikovanje jedne nove kulturne pojave. Bilo bi bolje da je autor zadržao prvotno određenje kao Seče tipa.

Poglavlje "Analiza elemenata kontinuiteta" trebalo je biti sukus čitave knjige i odgovor na pitanja postavljena u uvodu. Međutim, ono je u jednom dijelu tek sažetak prethodnih poglavlja i ponovno nizanje već navedenih činjenica. Elementi kontinuiteta jasnije su istaknuti samo u nekim segmentima - primjerice kod pogrebnih običaja, naseobinskih elemenata i djelomice u pokretnom materijalu. No unatoč iznesenim primjedbama vjerujem da Markovićeva knjiga potvrdno odgovara na pitanje o smislu istraživanja nečeg "tako teško opipljivog kao što je kontinuitet stanovnika i kultura". Dosezi su, dakako, različiti. U nekim segmentima života mogu biti objektivni i egzaktni (pogrebni običaji, način stanovanja, materijalna ostavština), a u drugima će zauvijek ostati u domeni nagađanja (duhovni život, društvena struktura itd.).

Na kraju bih dodala da knjiga ima vrlo opširan sažetak na njemačkom jeziku. Vrlo su vrijedni i

raznovrsni prilozi, od popisa smještaja pokretnog materijala po muzejima i zbirkama, preko nadasve iscrpnih karata rasprostiranja i nalazišta pojedinih kultura, pa do popisa literature. Poznajući autorovu temeljitost, sustavnost i izuzetnu upućenost u svekoliku arheološku literaturu, vjerujem da mu nije promakla niti jedna iole relevantna bibliografska jedinica. Stoga možemo reći da je ovo djelo pravi leksikon svih mogućih podataka vezanih uz razdoblje neolitika, eneolitika i ranog brončanog doba u sjevernoj Hrvatskoj. Šteta samo da se u naslovu, a dosljedno i u čitavom tekstu provlače pogreške u nazivlju. Neolit, eneolit i sukladno tome posvojni pridjevi neolitski, eneolitski itd. nisu u duhu hrvatskoga jezika. Istina, dugo su vremena prevladavali u većem dijelu naše prapovijesne literature, a i govorne prakse, no krajnji je čas da se napokon riješimo te navike. Dakle, paleolitik, neolitik, eneolitik, a ne paleolit, neolit, eneolit.

